

Astrid Menz

Orient-Institute Istanbul

Çev. Gülin Dağdeviren

Başkent Üniversitesi

TEHLİKEDEKİ TÜRK DİLLERİ: GAGAUZCA ÖRNEĞİ¹

ENDANGERED TURKIC LANGUAGES: THE CASE OF GAGAUZ

Abstract

In the first chapter I provide some information on the Turkic language group as a whole. In the second part of this article I give a survey about endangered Turkic languages in various regions and look on the case of Gagauz in detail. In the references I have tried to include publications on linguistic fieldwork on endangered Turkic languages of the last 20 years.

Key Words

Turkic, language loss, language endangerment, language maintenance, Gagauz

Özet

İlk bölümde, Türk dilleri grubu hakkında genel bilgi verilecektir, ikinci bölümde ise çeşitli bölgelerdeki tehlike altındaki Türk dilleri hakkında genel bir açıklama ve Gagauzcaya yakından bir bakış yer alacaktır. ‘Kaynaklar’ kısmına son yirmi yılda yapılan tehlike altındaki Türk dilleri alan çalışması projelerinin sonuçları da dahil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Türk dilleri, dil ölümü, tehlikedeki diller, dil sürdürümü, Gagauzca

¹ 2003 senesinde çıkan ‘Endangered Turkic languages: the case of Gagauz’ adlı makalemin Türkçe tercümesidir. Makalenin aslı Mark Janse, Sijmen Tol and Vincent Hendriks (yay.) *Language Death and Language Maintenance* adlı kitabın 143-155 sayfalarında yer almaktadır.

Bu tercüme John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia (www.benjamins.com) izniyle yayımlanmaktadır. Makalenin bu sürümünde nüfus ve konuşur sayılarında mümkün olduğunca güncel veriler eklenmeye çalışıldı. Ayrıca kaynakça bölümüne eklemeler yapıldı.

1. Türk Dilleri Grubu

1. 1. Genetik Bağlantı

Türkçe, Altay dilleri 'aile'sinin bir üyesidir. Ancak bu 'aile'nin üyeleri Türk, Moğol ve Mançu-Tunguz dillerinin (bazı bilim adamlarına göre Japonca ve Korece de bu 'aile'ye dahildir) dilbilimsel genetik anlamda birbirleriyle bağlantılı olup olmadığı sorunu henüz çözülememiştir (Golden 1992: 16-19).

Çağdaş Türk dilleri geleneksel olarak etno-linguistik ölçütlere dayalı sınıflandırmayla altı alt gruba ayrılır: *Oğuzca*, *Kıpçakça*, *Uygurca*, *Çuvaşça*, *Halaçça* ve *Sibirya Türkçesi* (Johanson 1998b: 82).² Diğer bir sınıflandırmada ise Sibirya Türkçesi başlığı altında yer alan Yakutça ayrı bir grup olarak gösterilmektedir (Doerfer 1990: 18-19).

1. 2. Coğrafi Konum

Türk dillerinin konuşulduğu coğrafya Balkanlardan Kuzey Çin'e, Kuzey Sibirya'dan İran içlerine kadar uzanır. Bu coğrafyanın merkezini Johanson tarafından 'Turcia' olarak adlandırılan (1988) Küçük Asya'dan Doğu Türkistan'a kadar uzanan, Kuzey İran'ı, Transkafkasya'yı ve Batı Türkistan'ı da içine alan coğrafya oluşturur.

Genel olarak Türkçe konuşan göçebe grupların Altaylardan tarih sahnesine çıktıkları ve buradan, önce Moğolistan'a, daha sonra güneyden ve batıdan Doğu Türkistan'a ve Batı Avrasya'ya doğru yayıldıkları düşünülmektedir. Kalabalık Oğuz kitleleri Anadolu'ya göç ederken Kıpçak boyları da bugünün Doğu Avrupa coğrafyasına girmişlerdir.³

Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlemesiyle birlikte Oğuz Türkleri batıya doğru ilerleyişlerini sürdürmüş. Osmanlılar ilk kez 1352'de Çanakkale'yi geçmiş ve Gelibolu'yu fethetmişlerdir. Osmanlılar 1362'de Edirne'yi fethederek buradan Balkanlara, Güneydoğu Avrupa'ya yayılmaya başlamışlardır. Osmanlı'nın Balkanlar'da Anadolu Türklerini iskan politikaları sonucunda, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında ulus devletlerin ortaya çıkmasına yol açan ulusal hareketlere değin, Türkçe konuşan nüfus sürekli artmıştır.

Günümüzde yaklaşık 6 milyon Türkçe konuşuru Kuzeybatı Avrupa'da yaşamaktadır. 1960'lardan bu yana dilbilimsel olarak Oğuz alt grubuna ait Türkiye Türkçesi konuşurlarından oluşan çoğunluğu işçi büyük göçmen kitleleri Türkiye'den Kuzeybatı Avrupa'ya göç etmeye başlamışlardır. Türkiye Türkçesi konuşurlarının en büyük bölümü 3.5 milyondan fazla nüfusuyla Almanya'da yaşamaktadır. 1992'de Hollanda'daki sayıları 400.000'in üzerindedir (Backus 1996: 44). Daha küçük gruplar İsveç, Norveç, Avusturya, Belçika, Fransa ve İngiltere'de yaşamaktadır.

1.3. Tarihsel Gelişim

Johanson (1998b) Türk dillerinin tarihsel gelişimini dönemler halinde aşağıdaki gibi vermiştir:⁴

1. *Eski Türkçe* dönemi 8. yüzyıla ait Türk dilinde yazılmış en eski yazılı kaynaklar olan 'runik' yazıtların dilini⁵) ve 8. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar tarihlenen eski Uygurca ve Karahanlıca dönemlerini kapsar.

² Türk dillerinin daha yeni bir sınıflandırılması için Schönig'e (1997ab-1998a) bakınız.

³ Türklerin tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgi Golden'da (1992) verilmiştir.

⁴ Ancak Johanson bu şekilde dönemlere ayırmanın zorluklarını vurgulayarak Türkçe değişkelerin gelişiminin bir bütün olarak dönemler haline getirilmesi ile ilgili dilbilimsel açıdan anlamlı kriterler bulmanın imkânsız olduğunu ifade etmektedir (1998b: 84).

2. Orta Türkçe dönemi 13. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar *Harezmi Türkçesi*, *Eski Çağatay Türkçesi*, *Kıpçak Türkçesi* ve *Oğuz Türkçesi* kollarından oluşur.
3. Çağdaş Dönem Öncesi 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarındaki ulus-inşa süreçlerine kadar uzanan dönemi ve orta ve son dönem *Çağatayca*, *Osmanlı Türkçesini*, Orta dönem *Azericeyi* ve *Kıpçak Türkçesinin* ardıllarını kapsar.
4. Çağdaş Dönem 24 yazılı dili ve çok sayıda standart olmayan konuşma dilini kapsar.

1.4. Tüm Türk Dillerinde Görülen Yapısal Ortak Özellikler

Tüm Türk dillerinde görülen yapısal ortak özellikler şu şekildedir:⁶

Ses bilgisi ve sesbilim: Tüm Türk dillerinde, ilk hece dışındaki ünlüler sözcük kökündeki ünlünün niteliğine göre biçimlenir, yani Türk dillerinde artlık-önlük uyumu vardır. Buna ek olarak birçok Türk dili yuvarlaklık uyumuna sahiptir, yani her hecenin ünlüsünün düz ya da yuvarlak olması, kendisinden önceki hecenin ünlüsüne bağlıdır.

Çoğu Türk dilinde sözcük başında ünsüz çiftleri/ünsüz kümesi (İng. cluster) görülmez, sözcük sonundaki ünsüz çiftleri ise sınırlı sayıdadır. Eklerin ilk ünsüzleri de ötümlülük-ötümsüzlük bakımından kendisinden önce gelen ünsüze tabidir.

Biçimbilgisi: Sözcükler yapı bakımından sondan eklemelidir. Yapım ve çekim eklerinin sınırları belirgindir. Eklerin sırası sabittir ve tüm Türk dillerinde aynıdır.⁷

Sözdizimi: Ad öbeklerinde niteleyiciler başlardan (nitelenenlerden) önce gelir. Türk dilleri genelde bildirim cümlelerinde ÖNY sıralaması gösterir, fakat çeşitli edimbilimsel amaçlara göre tümcede öğelerin sıralaması oldukça esneklerdir. Ana tümceden önce gelen yan tümceler çekimsiz yüklemelere sahiptir. Bağlaçlar sınırlı sayıdadır ve bunların büyük bir bölümü Türkçe kökenli değildir.

Bazı Türk dillerinde dil temasları sebebiyle ortak yapısal özelliklerden sapma görülür. Özellikle tehlike altındaki bazı Türkçe deşikeler Türk dilinin bu ortak kurallarından ayrılır. Bu olgu en çok söz varlığında belirgindir, ancak diğer dilbilimsel düzeyler de temastan kaynaklanan deşikimlerin etkisine açıktır.

2. Tehlike Altındaki Türk Dilleri

Tehlike altındaki Türk dillerinin çoğu 'Turcia'nın çevresinde yer alır.⁸ Bu dillerin yazılı gelenekleri ya yenidir ya da yoktur. Örneğin eski Sovyetler Birliği sınırları içindeki Türk yazı dillerinin çoğu 20. yüzyılın ilk yarısında yapay olarak oluşturulmuştur.⁹

⁵ Bu yazıya Germen sembollerine benzediği için "runik yazı" adı verilmektedir. Ancak, yazı sistemi ve işaretlerin sesbilgisel değerleri farklıdır. Türkçe yazımından kullanılan alfabeler ile ayrıntılı bilgi ve özet için Róna-Tás'a (1998) bakınız.

⁶ Burada yalnızca bazı özellikleri verdim, daha fazlası için Bazin'e (1959) ve Johanson'a (1998a) bakınız.

⁷ Yalnızca Çuvaşça bu kuralın dışındadır. Çuvaşçada isimlerden sonra gelen çoğul ve aitlik eklerin sıralaması öteki Türk dillerine göre devriktir.

⁸ Turcia'nın kenarlarında çevresel Türk dilleri ile ilgili dilbilimsel alan araştırmalarının özeti Johanson'da (2001) verilmiştir. Yazının Türkçesi için bk. Johanson (2002).

⁹ Misyonerler 19. yüzyılda Sibiryadaki Türk dilleri için ilk alfabeği oluşturmuşlar ve bu dillerin dilbilgilerini yazmışlardır. Misyonerler akademik çalışmalarının yanı sıra Sibiry köylerinde ana dilinde öğretim yapan okullar açmışlardır.

Söz konusu diller ve diyalektler etraflarındaki baskın kültürün Rusça, Çince, Farsça, vb. dillerinin büyük etkisi altındadır. Bazen tehlike altındaki Türkçe değişkeler daha yüksek prestijli diğer Türk dillerinin ve diyalektlerinin de etkisi altına girer. Aşağıda listelenen dillerin bazıları aslında bir dilin kalabalık bir grup tarafından başka bir bölgede konuşulan *diaspora* çeşitleridir. Eski Sovyetler Birliği dillerinin ve onların komşu ülkelerdeki *diaspora* gruplarının birbirleriyle temasları 1990'lardaki siyasi gelişmelere kadar çok düşük seviyede idi.

Aşağıda konuşur sayıları verilen diller, Eski Sovyetler Birliği dilleri hariç, Boeschoten'den (1998) alınmıştır. Sovyetler Birliği dönemine ilişkin rakamlar ise 1989'da yapılan nüfus sayımına aittir.¹⁰ Diğer ülkelerde etnik azınlık mensupları ve bunların dil kullanımları ile ilgili bilgiler ya eksiktir ya da hiç toplanmamıştır. Bu bakımdan, tüm sayılar yaklaşık değerler olarak alınmalıdır. Kişisel gözlemlerime dayanarak konuşurların bazen kendi yeterliliklerini küçümseyebildikleri ya da abartabildikleri kanısındayım. Bazen siyasi sebeplerden dolayı ait olunan etnik grubun dilini konuşuru olarak sayılmak istenmekte, bazen de bunun tam tersi bir durum söz konusu olmaktadır. Nevskaja'ya göre kırsalda yaşayan Şor konuşurları kendi ana dili becerilerini saklamaya meyillidirler (1998: 256).

Tehlike altındaki Türk dillerinden ve diyalektlerinden başlıcaları (Konuşurların sayıları Tablo 1'de verilmiştir) şu şekildedir:

1. Güney Sibirya'da, 100.000'den az konuşuru bulunan Şorca, *Altayca*, *Tofaca*, *Hakasça* vd. Türk dilleri.
2. Moğolistan Cumhuriyeti'nde az nüfuslu bir *Tuva/Tuvaca* diaspora grubu (yaklaşık 6.000 konuşur).¹¹
3. Çin'de *Salarca*¹² ve *Sarı Uygur*,¹³ *Fü-yu Kırgızcası*,¹⁴ *Özbekçenin* ve *Tuva/Tuvacanın* diaspora grupları.
4. Afganistan'da *Kazakça*, *Karakalpakça* ve *Kırgızca* diasporaları.
5. İran'da *Halaçça* ve *Horasan Türkçesi*.
6. Balkanlarda, *Gagauzca* (yaklaşık 200.000 konuşur), *Türkiye Türkçesi* ağızları ve Bulgaristan'daki *Kırım Tatarları* diasporası.
7. Litvanya, Polonya ve Ukrayna'da konuşulan ve ciddi şekilde tehlike altında olan 100'den az konuşuru ile *Karaimce*.

Dilbilimsel alanın merkezinde tehlike altındaki ya da ciddi şekilde tehlike altındaki Türk dillerini buluyoruz: *Kafkasya Nogaycası*, *Kumukça*, *Karaçayca* ve *Balkarca* ve *Kırım Tatarcasının* Özbekistan'daki diasporaları vd.

¹⁰ Norveç Uluslararası İlişkiler Enstitüsü Rus Araştırmalar Merkezi, Rusya Federasyonu'ndaki tüm azınlıklar ve 1989 yılı nüfus sayımının rakamları ile ilgili genel bilgilerin bulunduğu bir veri tabanı oluşturmuştur. Aşağıdaki adresten bu veri tabanına ulaşılabilir: <http://www.nupi.no/rusland/database/start.htm>

¹¹ Diaspora ağız ve Tuva Cumhuriyeti'nde konuşulan dil arasındaki ilişki için Taube' e (1998) bakınız.

¹² Salarlar ile ilgili ayrıntılı alan çalışması Arienne Dwyer tarafından gerçekleştirilmiştir (1998, 2000a ve 2000b, 2007).

¹³ Bu azınlık grup dilbilimsel açıdan karışıktır, grubun bir bölümü bir Türk dili; grubun diğer bölümü bir Moğol dili konuşmaktadır. bk. Roos vd. (1999).

¹⁴ Schöning'e (1998b) bakınız.

Salminen, tehlike altındaki diller hakkındaki 'UNESCO Kırmızı Kitap' adlı raporunun Avrupa bölümünde bir milyondan fazla konuşuru bulunan Çuvaşça ve Başkurtça da tehlike altındaki diller arasında gösterilmiştir.¹⁵

Dil	Etnik nüfus	Ana dili konuşurlarının yüzdesi	Konuşurların nüfusu
Altay-Türkçe	69.400	% 87	-
Balkarca	78.300	% 98	-
Fu-Yü Kırgızcası	1.500	-	-
Gagauzca/Eski SSCB	197.000	% 90	-
Hakasça	78.500	% 76	-
Halaçça	-	-	28.000
Horasan Türkçesi	-	-	400.000
Karaçayca	150.300	% 99	-
Karakalpakça (Afganistan)	-	-	2.000
Karayca	260	% 25	-
Kazakça (Afganistan)	-	-	2.000
Kırgızca (Afganistan)	-	-	500
Kırım Tatarcası	271.700	% 93	-
Kırım Tatarcası (Bulgaristan)	-	-	6.000
Kumukça	277.200	% 98	-
Nogayca	76.733	% 95	-
Özbekçe(Çin)	-	-	15.000
Salarca ¹⁶	88.697	-	60.000
Sarı Uygurca (Türkçe) ¹⁷	-	-	4.000
Şorca	15.700	% 58	-
Tofaca	700	-	-
Tuvaca (Çin)	-	-	400
Tuvaca (Moğolistan)	6.000	% 44	-

Tablo 1. Etnik nüfus ve / veya konuşur sayısı¹⁸

¹⁵ http://www.helsinki.fi/tasalmin/europe_index.html

¹⁶ Salar ve Sarı Uygur konuşurlarının sayıları Dwyer'den (1998: 49), (2000a: 431) alınmıştır.

¹⁷ bk. dipnot 13.

¹⁸ 2010 Rusya Federasyon'un nüfus sayısında bulunabilen etnik nüfusu ve / veya konuşurlar sayıları şöyledir:

Dil	Etnik nüfus	Konuşurların sayısı
Altay-Türkçe	70.577	55.720
Balkarca	108.577	Karaçay-Balkar 305.364
Kırım Tatarcası	-	308
KırımTatarcası/Bulgaristan	-	6.000
Karaçayca	209.922	bk. Balkarca
Karayca	-	3

Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde eski Sovyetler Birliği sınırlarında yer alan Türk dillerine, özellikle şahsen alanda da üzerinde araştırma yaptığım Gagauz dilinin durumuna değineceğim. Azınlıkların muhtemel siyasi istikrarsızlıkların kaynağı olarak görüldüğü ya da genel siyasi konjonktürün araştırmayı olanaksız kıldığı ülkelerdeki durumlarla mukayese edildiğinde, eski Sovyet Birliği bölgesinde azınlık dilleri üzerine araştırma yapmak nispeten kolaydır.

İran'daki (Doerfer 1998; Johanson 2001; Kırıl 2001, 2005, 2006 ve 2007), Çin'deki (Johanson 2001; Dwyer 1998 ve 2007; Roos vd. 1999; Roos 2012) ve az da olsa Moğolistan'daki (Johanson 2001; Taube 1998; Ragagnin 2011) Türk dilleri üzerine araştırmalar yapılmıştır. Ancak Afganistan'daki ve Irak'taki güncel dilbilimsel durum ile ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır.

2.1. Eski Sovyet Birliği Sınırları Dahilinde Konuşulan Tehlike Altındaki Türk Dilleri

Sovyet nüfus sayımları çeşitli etnik grupların nüfusları, dil kullanımları vb. konularla ilgili ayrıntılı rakamlar sağlamaktadır. Böylelikle etnik grupların büyüklüğü ve grup üyelerinin dil tercihleri hakkında diğer ülkelere oranla nispeten daha ayrıntılı bilgilere sahip olabiliyoruz. Eski Sovyet coğrafyasında konuşulan tehlike altındaki Türk dilleri birçok ortak sorunu paylaşmaktadır. Örneğin, öncelikle ana dilinde okuryazarlık nispeten geç dönemlerde artmış, üstelik zaman zaman Sovyet dil politikaları yüzünden kesintiye uğramıştır. İkinci olarak sosyo-ekonomik değişiklikler geleneksel yaşam tarzının değişmesine neden olmuştur. Çağdaş ekonomik hayata katılma ihtiyacı yalnızca az sayıda insan tarafından sınırlı bölgelerde konuşulan derin ana dili bilgisi yerine iyi derecede Rusça bilgisini zorunlu kılmıştır. Nevskaja'nın (1998) ana dili gelişimiyle ilgili çeşitli zorlukları tanımladığı Şor diliyle ilgili bulguları ve gözlemleri bölgede yer alan küçük dillere kolayca uyarlanabilir.

2.2.1 Gagauzca

Bu bölümde Eski Sovyetler Birliği sınırlarında konuşulan tehlike altındaki dillerden Gagauzcaya değineceğim.

Gagauzca günümüzde çoğunlukla Moldova Cumhuriyeti'nin güney bölgelerinde konuşulan Türkiye Türkçesinin bir diyalektidir. 1989 yılında yapılan nüfus sayımına göre eski Sovyetler Birliği sınırlarında yaklaşık 200.000 Gagauz yaşamaktaydı.¹⁹ Bunların çoğu (yaklaşık % 92'si) Moldova'ya ve Ukrayna'nın Odessa eyaletinde yaşamaktadırlar.²⁰ Oraya 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında

Hakaşça	63.643	42.604
Kumukça	478.364	426.212
Nogayca	92.579	87.119
Şorca	11.909	2.839
Tofaca	-	93

¹⁹ Eski Sovyetler Birliği'nde yapılan 1989 nüfus sayımına ilişkin etnografik veriler Fane'den (1993) alınmıştır.

²⁰ Moldova'da 2004 senesi nüfus sayımına göre 147.000 Gagauz yaşamaktaydı, bunlardan 92,31 % Gagauzcayı ana dili olarak konuşmaktaydı, bk. {Recensămîntul populației 2004 2006-2007 #141}. 2001 nüfus sayımına göre Ukrayna'da yaşayan 31.923 Gagauz'dan % 71,5 Gagauzcayı ana dili olarak konuşmaktaydı (<http://2001.ukrcensus.gov.ua>). Rusya Federasyonu 2002 nüfus sayımına göre 12.210 Gagauz yaşamaktaydı (<http://www.perepis2002.ru>). Rusya Federasyonu 2010 nüfus sayımında Gagauzların etnik grup olarak sayıları verilmemiştir. Ancak 5.917 kişi Gagauzca bildiklerini ifade etmiştir (bk. http://www.perepis-2010.ru/results_of_the_census/results-inform.php, tabela 6 ve 7.)

Bulgaristan'dan göç etmişlerdir. Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan'da da küçük Gagauz grupları bulunmaktadır, ancak Gagauzların bu ülkedeki sayıları kesin olarak bilinmemektedir.²¹

Gagauzca, Oğuz Türkçesinin batı grubuna aittir ve Türkiye Türkçesi ile yakından bağlantılıdır (Doerfer 1990: 19). 1989 yılındaki nüfus sayımına göre eski Sovyetler Birliğinde yaşayan Gagauzların % 80'i iki dillidir ve Gagauzlar ikinci dil olarak Rusça konuşmaktadırlar. Moldova Cumhuriyeti'nde çoğunluğu oluşturan etnik grubun dili olan Romence, Gagauzların ancak % 4'ü tarafından konuşulmaktadır.

Topluluğun tarihte oluşumu bilinmeyen Gagauzlar Ortodoks Hristiyandır. Gagauzların tarihiyle ilgili çeşitli görüşlerin özeti için Özkan (1996: 10ff.) ve Chin & Roper'a (1998: 88, 89) bakınız. Gagauzca, Moldova Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde 1957'de resmi yazı dili olarak kabul edilmiş ve 1959 ve 1962 tarihleri arasında okullarda öğretilmiştir. Gagauzca, günümüzde güney Moldova'nın özerk bölgesi olan Gagauz Yeri ya da Gagauzya'da tüm okullarda müfredatın bir parçası hâline gelmiştir.²² 1957'den bu yana Gagauzca kitaplar basılmakla birlikte Gagauzca hiçbir zaman gerçek anlamda bir yazı dili hâline gelememiştir. Günlük hayatta, bazı profesyonel yazarlardan ve sınırlı sayıda basın-yayın organı dışında hemen hemen hiç kimse Gagauzca'yı yazı dili olarak kullanmamaktadır.

Gagauz sesbilimi ve biçimbilimi Anadolu Türkçesine çok benzemektedir. Ancak yüzyıllardır Bulgarca ve Rusça gibi Slav dillerinin baskın olduğu coğrafyalarda konuşulmasından dolayı söz varlığında ve sözdiziminde birçok farklılıklar gözlemlenmektedir (Doerfer 1959).

2.1.2.1. Gagauzca Kullanımının Azalmasına Yol Açan Etkenler

Gagauzcanın kullanımının azalmasını yol açan önemli bir etken 19. yüzyılın başlarında Bulgaristan'dan Moldova'ya göçleri sonucunda konuşur kitesinin bölünmesidir. Bu ilk bölünmeden dolayı 19. yüzyılın başlarında Bulgaristan'da küçük bir Gagauzca konuşur grubu kalmıştır. Ayrıca Bulgarların 'Ulusal Uyanışı'yla Türkçenin prestijinin (Grannes 1996: 2-3) belirgin bir şekilde azaldığı bu dönemde, Bulgaristan'da Türkçeye karşı olumsuz tutumlar bu ülkedeki Gagauzların 'Türklük'lerini inkâr etmeleriyle sonuçlanmıştır. Böylelikle, Bulgaristan'daki Gagauzların etnik geçmişleriyle ilgili olarak Osmanlı baskısından kurtulmak için dillerini değiştiren 'saf Bulgarlar' olduğu düşüncesi yaygınlaştırılmıştır. Kendi dilleri ile ilgili olumsuz tutumları da Gagauzların dillerini kuşaktan kuşağa aktarmalarını engellemiştir. 1994 yılında Bulgaristan'da yapmış olduğum alan çalışması sırasında Gagauzca konuşurların çoğunun 60 yaşın üzerinde olduğunu, onların da günlük iletişimlerini Bulgarca kullanarak sürdürdüklerini gözlemlerdim. Gagauzların Ortodoks Hristiyan olmaları Bulgarlarla karışık evlilikleri kolaylaştırmıştır. Bu durumlarda, ailenin dili kendiliğinden Bulgarca olmuştur.

Bulgaristan ve Moldova'daki Gagauzların birbirileriyle temasları son zamanlara kadar son derece sınırlıydı.

Moldova'ya göç eden Gagauzların bir bölümü daha sonra Stolipin'in (1908-1914) tarım reformu sırasında tekrar bölünmüş; bir grup Gagauz, Kazakistan ve Özbekistan'a göç etmiştir. II. Dünya

²¹ Bulgaristan 2001 nüfus sayımına göre ülkede sadece 504 'Gagauz-Bulgar' yaşamaktaydı. <http://www.nccedi.government.bg/page.php?category=83&id=247>

²² 23 Aralık 1994'te Moldova Cumhuriyeti bu bölgenin özel tüzel statüsü ile ilgili yasayı kabul etmiştir. Uluslararası Seçim Kurumu bu yasanın kısaltılmış İngilizce çevirisini 1995'te yayımlamıştır.

Savaşı'nın son yıllarında genç Gagauz erkekleri Kazakistan'daki işçi kamplarına gönderilmiştir.²³ Bu işçiler adı geçen ülkelerde tahmin edilenden daha uzun süre kalınca aileleri de peşlerinden gitmiş ve bu ülkelere yerleşmişlerdir.

1946-1947'de Sovyetler Birliği'nin tamamı gibi Moldova'yı da derinden etkileyen kıtlık yaklaşık 350.000 kişinin açlıktan ölmesine sebep olmuştur (Beckherra 1990: 252). Gagauzların toplumsal hafızasında önemli bir yeri bulunan bu açlık felaketi sonucunda bazı Gagauz köylerinde nüfus yarı yarıya azalmıştır. Moldova'da 1930'da 98.000 olan Gagauz nüfusu 1959'da 96.000'e düşmüştür (Fane 1993: 137).

Gagauzcanın kullanımının azalmasına yol açan diğer bir etken ise bu dilin geleneksel olarak tarım ile uğraşan toplum tarafından ve genellikle kırsal bölgelerde konuşuluyor olmasıdır. Sovyet öncesi dönemde okuryazarlık köylüler arasında pek yaygın değildi. Gagauz din adamı Mihail Çakır 1930'da Gagauzcayı yazı dili olarak kullanmaya başlamıştı. Çakır, bu yolda dini metinlerin çevirisini yapmış, Besarabya Gagauzlarının tarihini yazmış, ayrıca Gagauzca-Romence bir sözlük hazırlamıştır. Gagauzcanın yazıya geçirilmesinde Latin alfabesini ve Romen yazım sistemini kullanmıştır.

Sovyet dönemiyle birlikte Gagauzlar arasında okuryazarlık oranı öncelikle Rusça lehine yükselmiştir. Ardından Gagauzca 1957'de Kiril alfabesiyle yazılmaya başlamış ve aynı yıl Sovyetler Birliği'nin resmi dillerinden biri olarak ilan edilmiştir. Sonraki yıllarda Gagauzca-Rusça-Romence sözlük, dilbilgisi ve ders kitapları yazılmıştır. Yukarıda da söz edildiği gibi, Gagauzca Hruşçev (İng. Khrushchev) döneminde birkaç yıl okullarda öğretilmiştir. Bu kısa dönemden sonra Sovyetler Birliği'nin dağılmasına değin öğretim dili Rusça olmuştur. İyi derecede Rusça bilmenin yüksek öğretime girişte ve profesyonel kariyere devam etmede gerekli olması ebeveynlerin Rusça kullanmaya başlamalarına ve çocuklarına Gagauzca öğretmemelerine sebep oldu.

Sovyet döneminde bazı şiir ve folklor kitapları da yayımlanmış, fakat bu kitapların yazarları dışında hemen hiç kimse Gagauzcayı yazı dili olarak kullanmamıştır. 1995'teki alan çalışmam sırasında Gagauzca konuşurları ilk defa benim araştırmam münasebetiyle Gagauzca notlar aldıklarını ifade etmişlerdir.

2.1.2.2. Gagauzcanın Yaşamasını ve Muhafazasını Sağlayan Etkenler

Gagauzlar geleneksel olarak yerleşik bir toplum oldukları için 'kolektifleştirme'den sonra toplumsal yapıda büyük değişiklik görülmedi. Gagauzların çoğu, biri Rusça olmak üzere iki dillidirler, ancak yaşlı kuşaklarda, özellikle de kadınlarda, tek dillilik de hala görülür. Kırsal kesimde üç kuşak bir arada yaşadığı için Gagauzca aile içinde kullanılmaktadır. Farklı kökenler arasındaki karma evliliklerde, Gagauz olmayan eşler genellikle Gagauzca iletişim kurabilmekte hatta bazen bir ana dili konuşuru özgüvenine sahip olabilmektedir Dolayısıyla karma evliliklerde Bulgaristan örneğindeki gibi sosyal bakımdan baskın olan dile geçiş yaygın değildir.

Moldova'nın güneyinde yaşayan Gagauzlar köken açısından türdeş köylerde yaşadıkları için Gagauzca kolhozların iletişim dilidir, dolayısıyla bu alanda da korunmaktadır.

²³ Kafkas bölgesindeki Kırım Tatarları açısından tüm nüfusun II. Dünya Savaşı sırasında anavatanlarından Orta Asya'ya göç ettirilmeleri kullanımının azalmasına sebep olan önemli bir etken olmuştur.

2.1.2.3. Gagauz Dilinin Canlanması

1980'lerde Gagauz aydınları kültürlerini yaşatacak ve dillerini geliştirecek önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu etkinlikler 'yeniden yapılanma' (Rus. perestrojka) dönemindeki siyasi gelişmelerle artış göstermiş ve Moldova'nın bağımsızlığından sonra siyasi özerklik hareketine öncülük etmiştir.²⁴ 1994'te Moldova Cumhuriyeti sınırları içinde özerklik elde edilmiş ve Gagauzca, özerk Gagauz Yeri'nin resmi dillerinden biri olarak ilan edilmiştir.

Özerklik hareketi çerçevesinde Gagauzlarda etnik bilinç gelişmiş, bununla beraber Gagauzlar, Rus ve Romenler arasında en büyük kültürel fark olan dili koruma isteği artmıştır. Bu noktada yayın faaliyetleri artmış, Gagauz dili özerk bölgede tüm öğrenciler için okul müfredatlarında yerini almış, televizyon ve radyo yayınları başlamıştır. Ebeveynler Gagauz dilini aile dili olarak canlandırmışlardır.

Aydınlar arasındaki uzun tartışmalar sonunda Latin temelli alfabe Ocak 1996'da kullanılmaya başladı. Ancak etnik köken ve dil sorunlarının genellikle aydınlar için önemli olduğu unutulmamalıdır. Kırsal kesimler bu konularda genel olarak daha kayıtsızdır. Bu kesimler için ekonomik sorunların çözümü çok daha önemlidir. Bu arada iyi derecede Rusça bilmek hala vazgeçilmezdir.

Ekonomik sistemdeki değişiklikler Gagauzcanın korunmasına katkı sağlamıştır. Bu bağlamda eski Sovyetler Birliği'nden aralarında Gagauzların da bulunduğu birçok geçici işçi Türkiye'ye çalışmaya geldi. Türk işadamları Moldova'da çalışmaya başladılar. Dolayısıyla Türkçe bilgisi Moldova'da daha önemli hale geldi.

Orta ve uzun vadede Türkiye Türkçesinin giderek artan etkisiyle Gagauzcanın ayırıcı özellikleri yani Türkiye Türkçesinde kullanılmayan yapıları ya da Slav dillerinin etkisiyle gelişen birimleri kaybolabilir. Türkiye Türkçesinin Gagauzca üzerindeki giderek artan etkisi 1995'te dahi fark edilebiliyordu. Köylerin çoğunda özel Türk kanalları izlenmeye başlamıştı. Gagauzca televizyon programları da bulunuyordu, fakat yalnızca ayda yarım saat yayın yapabiliyordu. Türkiye'ye davet edilen ve burada Türkiye Türkçesi dil dersleri alan gazete yazarları araştırmalarını sırasında şahsıma 'şikayet' edildiği kadarıyla 'sıradan' bir Gagauz için anlaşılabilir olan 'karışık' bir dilde yazmaya başladılar. Latin alfabesinin uygulanmasıyla Türkiye'nin basın ve edebiyatı ulaşılabilir hale geldi. Bu da kuşkusuz orta ve uzun vadede etkisini gösterecektir.

3. Sonuç

Yukarıda bahsedilen dillerin tümünün korunması için tahminler iyimser değildir. Azaltılmış iletişimsel işlevleri, dar coğrafyalarıyla bu azınlık dillerinin büyük bir bölümünün uzun vadede kaybolması olasıdır. Eski Değişen siyasi koşullardaki canlandırma çabalarıyla dahi azınlık dillerinin ve diyalektlerinin çağdaş endüstri toplumlarında hayatta kalıp kalamayacağı şüphelidir. Bu durum, ayrıntılı bir dil betimlemesini ve belgelemeyi daha da önemli bir hâle getirmektedir.

²⁴ Bu faaliyetlerin ayrıntıları için Chinn&Roper (1998) ve Fane'e bakınız (1993).

Kaynakça

- Bazin, Louis (1959). "Structures et tendances communes des langues turques (Sprachbau)". Deny ve d. 1959. 11-19.
- Beckherrn, Eberhard (1990). *Pulverfaß Sowjetunion: Der Nationalitätenkonflikt und seine Ursachen*. München: Knauer.
- Boeschoten, Hendrik (1998). "The speakers of Turkic". Johanson & Csató. 1-15.
- Bremmer, Ian & Ray Taras (1993). *Nation and politics in the Soviet successor states*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chinn, Jeff & Roper, Steven D. (1998). "Territorial autonomy in Gagauzia". *Nationalities Papers*. Vol 26. 87-101.
- Csató, Éva Ágnes (2000). "A syntactic asymmetry in Turkish". Göksel & Kerslake. 417-422.
- Deny, Jean, Kaare Grønbech, Helmuth Scheel, & Zeki Velidi Togan, eds. (1959). *Philologiae turcicae fundamenta* 1. Aquis Mattiacis: Steiner.
- Doerfer, Gerhard (1959). "Das Gagausische". Deny et al. 260-171.
- Doerfer, Gerhard (1990). "Die Stellung des Osmanischen im Kreise des Oghusischen und seine Vorgeschichte". Hazai 1990.13-34.
- Doerfer, Gerhard (1998). "Turkic languages of Iran". Johanson & Csató 1998. 273-282.
- Dwyer, Arienne M. (2007). *Salar: a study in Inner Asian language contact processes*. 2 cilt. (Turcologica 37) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Dwyer, Arienne (1998). "The Turkic strata of Salar: An Oghuz in Chagatay clothes?" *Turkic Languages* 2/1. 49-83.
- Dwyer, Arienne (2000a). "Consonantalization and obfuscation". Göksel & Kerslake 2000. 423-432.
- Dwyer, Arienne (2000b). "Direct and indirect experience in Salar". Johanson & Utas 2000. 45-59.
- Fane, Daria (1993). "Moldova: breaking lose from Moscow". Bremmer & Taras 1993. 121- 153
- Golden, Peter (1992). *An introduction to the history of the Turkic peoples: Ethnogenesis and state-formation in medieval and early modern Eurasia and the Middle-East*. (Turcologica; 9) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Göksel, Aslı & Celia Kerslake eds. (2000). *Studies on Turkish and Turkic languages: Proceedings of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics*. Lincoln College, Oxford, August 12-14, 1998. (Turcologica; 46) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Grannes, Alf (1996). *Turco-Bulgarica: Articles in English and French concerning Turkish influence on Bulgarian*. (Turcologica; 30) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Hazai, György (yay.) (1990). *Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft*. Teil I (Bibliotheca Orientalis Hungarica; 31) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Johanson, Lars & Bo Utas (yay.) (2000) *Evidentials: Turkic, Iranian and neighbouring languages*. (Empirical Approaches to Language Typology; 24) Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

Johanson, Lars & Éva Á. Csató (yay.) (2006). *The Turkic languages*. (Routledge Language Family Descriptions) 2. baskı. London & New York: Routledge.

Johanson, Lars (2002). *Türk dili haritası üzerinde keşifler*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Johanson, Lars ed. (1998c). *The Mainz Meeting: Proceedings of the Seventh International Conference on Turkish Linguistics*. (Turcologica; 32) Wiesbaden: Harrassowitz.

Johanson, Lars (1988). "Grenzen der Turcia. Verbindendes und Trennendes in der Entwicklung der Türkvölker". *Turcica et Orientalia. Studies in honour of Gunnar Jarring on his eightieth birthday 12 th October 1987*. Stockholm: Swedish Research Institute in Istanbul. 51-61.

Johanson, Lars (1998a). "The structure of Turkic". Johanson & Csató 1998. 30-66.

Johanson, Lars (1998b). "The history of Turkic." Johanson & Csató 1998. 81-125.

Johanson, Lars (2001). *Discoveries on the Turkic Linguistic Map*. (Skrifter - Publications 5). Stockholm: Swedish Research Institute in Istanbul.

Kıral, Filiz & Menz, Astrid (2009). *İran-Azericesinde ve Gagavuzcada dil ilişkisinden kaynaklanan yapısal benzerlikler*. Sarıca, Mustafa ve d. (yay.) 22. *Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri: 8 - 9 Mayıs 2008*. Ankara: Yüzüncü Yıl Üniversitesi. s. 242-250.

Kıral, Filiz (2005). Modal constructions in Turkic of Iran. Csató, Éva Ágnes ve d. (yay.) *Linguistic convergence and areal diffusion: case studies from Iranian, Semitic, and Turkic*. - London [u.a.]: RoutledgeCurzon. S. 285-293.

Kıral, Filiz (2006). Weiteres zum Imperativ im Chaladsch. *Ural-altaische Jahrbücher* 20. S. 183-198.

Kıral, Filiz (2007). Linguistic data as an indicator of cultural change: the case of Iran-Turkic. Kıral, Filiz ve d. (yay.): *Cultural changes in the Turkic world*. (Istanbul Texts and Studies; 7). Würzburg: Ergon. S. 161-169.

Kıral, Filiz (2000a). "Reflections on -miş in Khalaj". Johanson & Utas 2000. 89-101.

Kıral, Filiz (2000b). "Copied relative constructions in Khalaj". Göksel & Kerslake 2000. 181-188.

Kıral, Filiz (2001). *Das gesprochene Aserbaidshanisch von Iran: Eine Studie zu den syntaktischen Einflüssen des Persischen*. (Turcologica; 43) Wiesbaden: Harrassowitz.

Killi Yılmaz, Gülsüm (2010). *Kuzey ve Güneydoğu Sibirya Türklerinin dil durumu*. Ankara: KÖKSAV.

Laut, Jens Peter & Mehmet Ölmez eds. (1998). Bahşi Ögdisi: Festschrift für Klaus Röhrborn anlässlich seines 60. Geburtstags. (Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 21) İstanbul: Simurg 1998.

Menz, Astrid (2007). The Gagauz between Christianity and Turkishness. Kıral, Filiz ve d. (yay.): *Cultural changes in the Turkic world*. (Istanbul Texts and Studies; 7). Würzburg: Ergon. S. 123-130.

Menz, Astrid (2010). Gagavuzcanın söz dizimi ve dil ilişkisi. In: *Gagavuz Türkçesi Araştırmaları Bilgi Şöleni: (27-29 Aralık 2007 Ankara)*. - Ankara: Türk Dil Kurumu. S. 161-168.

Menz, Astrid (1999). *Gagausische Syntax: Eine Studie zum kontaktinduzierten Sprachwandel* (Turcologica; 41) Wiesbaden: Harrassowitz.

Menz, Astrid (2000a). "Indirectivity in Gagauz". Johanson & Utas. 103-114.

Menz, Astrid (2000b). "Analytic modal constructions in Gagauz". Göksel & Kerslake 2000. 151-158.

Nathan, David (2000). "The spoken Karaim CD: Sound, text, lexicon and "active morphology" for language learning multimedia". Göksel & Kerslake 2000. 405-413.

Nevskaja, Irina (1998). "The revival of the Shor literary language". *Turkic Languages* 2/2. 253-269.

Özkan, Nevzat (1996). *Gagavuz Türkçesi grameri: Giriş – ses bilgisi –şekil bilgisi – cümle – sözlük – metin örnekleri*. (Türk Dil Kurumu Yayınları 657.) Ankara: TDK.

Pritsak, Omeljan (1959). "Das Karaimische". Deny et al. 1959. 318-340.

Ragagnin, Elisabetta (2011). *Dukhan, a Turkic variety of Northern Mongolia: description and analysis*. (Turcologica; 76) Wiesbaden: Harrassowitz.

Recensămîntul populației (2004). *Culegere statistică=Perepis' naseleniya 2004: statisticheskiy sbornik = Population census 2004: statistical compilation*. Chișinău: Statistica, 2006-2007.

Róna-Tas, András (1998). "Turkic writing systems". Johanson & Csató 1998. 126-137.

Roos, Marti & Hans Nugteren, & Zhōng Jínwén (1999). "On some proverbs of the Western and Eastern Yugur language". *Turkic Languages* 3/2. 189-214

Roos, Marti (2012). Western Yugur in the Qīnghǎi-Gānsù linguistic area. Erdal, Marcel ve d. (yay.) *Areal, historical and typological aspects of South Siberian Turkic*. (Turcologica; 94). Wiesbaden: Harrassowitz. 135-143.

Schönig, Claus (1998). "Bemerkungen zum Fu-Yü Kirgisischen." Laut & Ölmez 1998. 317-309

Taube, Erika (1998). "Observations of a non-linguist concerning the Tuvian language in Tuva and Western Mongolia". Johanson 1998c. 647-655.